

MEDIA + ΕΓΚΛΗΜΑ

Βασίλης Χ. Καρύδης

**Όψεις κοινωνικού ελέγχου
στην Ελλάδα**

Ηθικοί Πανικοί, Ποινική Δικαιοσύνη

Πρόλογος: Γιάννης Πανούσης

20

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ

Εισαγωγικά*

«Θα αποτελούσε σοβαρό λάθος να εκλαμβάνεται η παρέκκλιση υπό ολοκληρωτικά αρνητικό φως. Κάθε κοινωνία που αναγνωρίζει ότι τα ανθρώπινα πλάσματα έχουν διαφορετικές αξίες και ανησυχίες πρέπει να βρίσκουν χώρο για άτομα ή ομάδες οι δραστηριότητες των οποίων δεν συμμορφώνονται στους κανόνες που ακολουθεί η πλειοψηφία» (Giddens, 1994:157)

Κοινωνικός έλεγχος, κατά την προφανή *prima facie* σημασία του όρου, είναι κάθε διαδικασία που εκφράζει την ικανότητα αυτορύθμισης της κοινωνίας, σύμφωνα με τις αρχές και τις αξίες που η ίδια έχει θέσει. Υπό την έννοια αυτή, διακρίνεται σε δύο βασικές μορφές: τον άτυπο- ανεπίσημο κοινωνικό έλεγχο (οικογένεια, σχολείο, εκκλησία, συναναστροφές, μέσα μαζικής ενημέρωσης κ.ά), και τον επίσημο- τυπικό κοινωνικό έλεγχο (ποινική νομοθεσία και σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, διωκτικοί μηχανισμοί, σωφρονιστικό σύστημα κ.ά) (Λαμπροπούλου, 1994). Είναι φανερό όμως ότι ο όρος, με αυτό το περιεχόμενο, θα μπορούσε να περιλαμβάνει κάθε κοινωνική διαδικασία και με τον τρόπο αυτό να καταλήξει αλυσιτελής. Σύμφωνα με τον εύστοχο σχολιασμό του Stanley Cohen:

«Ο όρος «κοινωνικός έλεγχος» τελευταία έχει γίνει κάτι σαν Μικυ Μάους. Στα εγχειρίδια της κοινωνιολογίας, εμφανίζεται ως ένας ουδέτερος όρος που καλύπτει όλες τις κοινωνικές διαδικασίες που επιφέρουν συμμόρφωση, από την κοινωνικοποίηση

* Ευχαριστώ τον φίλο και διαχρονικό συνοδοιπόρο Καθηγητή Γιάννη Πανούση, ο οποίος διάβασε το σχέδιο της παρούσας μελέτης, και διατύπωσε ουσιώδεις παρατηρήσεις επιβοηθητικές για την τελική διαμόρφωση του κειμένου. Πρβλ. το προλογικό του κείμενο που «διαλέγεται» με την προβληματική του βιβλίου.

των βρεφών μέχρι τη δημόσια εκτέλεση. Στη ριζοσπαστική θεωρία και ρητορική, έχει γίνει ένας αρνητικός όρος που καλύπτει όχι μόνο τον εμφανώς κατασταλτικό μηχανισμό του κράτους, αλλά επίσης το λανθάνον τιμωρητικό στοιχείο σε όλη την κρατική κοινωνική πολιτική, ανεξάρτητα εάν αποκαλείται υγεία, εκπαίδευση ή πρόνοια. Ιστορικοί και πολιτικοί επιστήμονες περιορίζουν την έννοια στην καταπίεση της πολιτικής αντιπολίτευσης, ενώ κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι και ανθρωπολόγοι συζητούν χωρίς διάκριση με ευρύτερους και μη-πολιτικούς όρους. Στην καθημερινή γλώσσα, το νόημα αυτής της έννοιας δεν έχει καθόλου βάθος και σαφήνεια» (Cohen, 1985, σ. 2).

Είναι πράγματι γεγονός ότι ο όρος αποκτά εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο, ανάλογα με την πολιτική, ιδεολογική και φιλοσοφική προέλευση και ένταξη όσων χρησιμοποιούν την έννοια. Επίσης, ανάλογα με την επιστημονική σχολή σκέψης που συντάσσεται κάθε κοινωνικός επιστήμονας στο εσωτερικό του γνωστικού αντικειμένου που υπηρετεί. Κατά συνέπεια, η αντιπαράθεση που προκύπτει είναι συχνά εκ των πραγμάτων αγεφύρωτη.

Αυτό καθίσταται σαφές εάν η διαφωνία λάβει τη μορφή κρίσιμων διαζευκτικών ερωτημάτων, όπου συχνά οι απόψεις βρίσκονται στους αντίποδες. Ενδεικτικά και παραδειγματικά:

- Πρόκειται για κοινωνικές διαδικασίες που επιδιώκουν και εξασφαλίζουν την κοινωνική ευρυθμία ή την καταπιεστική πειθαρχοποίηση του κοινωνικού σώματος;
- Ο εξουσιαστικός καταναγκασμός είναι ευπρόσδεκτος για την ειρηνική και ομαλή κοινωνική συνύπαρξη, ή αποτελεί το πρόσχημα και το όχημα για την μεροληπτική δραστηριότητα των μηχανισμών επιβολής και καταστολής υπέρ των συμφερόντων των ισχυρών ελίτ, που τους ελέγχουν;
- Η αντεγκληματική και κοινωνική πολιτική ασκείται υπέρ του συνόλου, και ιδίως των κοινωνικά αδυνάμων, ή αντίθετα στοχεύει στη χειραγώγηση του πληθυσμού και την εξουδετέ-

ρωση των απειθαρχων και επικίνδυνων για την υφιστάμενη κοινωνική τάξη ομάδων;

- Ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος συμβάλλει στην ομαλή κοινωνικοποίηση των ατόμων, την αλληλέγγυα συνεργασία των μελών της κοινωνίας και τη συνολική ευημερία, ή διατηρεί και αναπαράγει την κυρίαρχη κουλτούρα και ιδεολογία, και διαμορφώνει μία «ψευδή» κοινωνική συνείδηση, συναινετική προς το υφιστάμενο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα και τη διαιώνιση του;

Στην αφετηριακή ρίζα αυτής της θεμελιώδους διάζευξης των προσεγγίσεων βρίσκεται η πολιτική αντίληψη και η φιλοσοφική σύλληψη για τη κοινωνία. Εάν η ανθρώπινη κοινότητα νοείται ως μία συνεχής διαμόρφωση οργανικών δεσμών μεταξύ των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων, στη βάση της αλληλεγγύης και της συνεργασίας, η άσκηση του κοινωνικού ελέγχου προσλαμβάνεται ως η αναγκαία παρέμβαση υπέρ του συλλογικού κοινωνικού συμφέροντος έναντι ατομικών παθολογιών που το υπονομεύουν και το απειλούν. Εάν όμως η αντίληψη περί κοινωνίας ανατρέχει σε ανταγωνιστικές ανάγκες και σκοπούς, εάν πρόκειται για άθροισμα ομάδων, η κάθε μία με δικά της συμφέροντα και στοχεύσεις, που συμφωνούν και συνεργάζονται σε ορισμένα ζητήματα, αλλά συγκρούονται, συχνά με σφοδρότητα, σε άλλα σοβαρά ζητήματα, τότε η κοινωνική ζωή παρίσταται ως μία συνεχής αναμέτρηση. Υπό την έννοια αυτή, η σύγκρουση θεωρείται ως μία από τις πρωταρχικές και ουσιαστικές διαδικασίες για την εξελισσόμενη και μεταβαλλόμενη λειτουργία της κοινωνίας. Το ζήτημα που υπόκειται, είναι η αναγνώριση και παραδοχή ή μη της ανταγωνιστικής φύσης του πολιτικού συστήματος, και της επιλεκτικής και μεροληπτικής λειτουργίας ή μη του συστήματος κοινωνικού ελέγχου (πρβλ Καρύδης, 2003, Προλεγόμενα, σ. 16-17).

Τον όρο «κοινωνικός έλεγχος» καθιέρωσε στο χώρο και την ιδιόλεκτο των κοινωνικών επιστημών, ο E.A.Ross, ακριβώς στην αρχή του περασμένου αιώνα (1901), υπό τη «λειτουργιστική»,

κοινωνικά αναγκαία, χρήσιμη και ευπρόσδεκτη έννοια της κοινωνικής συμμόρφωσης. Ο Ross (όπως και άλλοι θεωρητικοί ενός «νομικού πλουραλισμού») υποστήριξε ότι οι κοινωνικοί κανόνες και τύποι δημιουργούνται, έχοντας σχετική αυτονομία από τη διαδικασία της κρατικής διακυβέρνησης (Henry, 1994, Introduction). Η λειτουργιστική «θετική» όψη του κοινωνικού ελέγχου συλλαμβάνει την κοινωνία ως οργανική ενότητα, η οποία λειτουργεί -κατ' αναλογία προς το ανθρώπινο σώμα και τα διάφορα όργανα του- με τρόπο «ομοιοστατικό», που προϋποθέτει ευρεία κοινωνική συναίνεση ως προς τις αποδεκτές κυρίαρχες αξίες. Υπό την οπτική αυτή, ο κοινωνικός έλεγχος εκλαμβάνεται ως διαδικασία άμβλυνσης των κοινωνικών αντιθέσεων και αποκατάστασης της κοινωνικής ειρήνης και συνοχής, με την ένταξη στους κοινούς κώδικες αξιών και συμπεριφοράς ατόμων και ομάδων που ενεργούν με κοινωνικά δυσλειτουργικό ή και παθολογικό τρόπο. Η - σε στενή συνάφεια προς τον «κοινωνικό έλεγχο»- έννοια της «παρέκκλισης» συνδέθηκε ακριβώς με αυτή τη λειτουργιστική αντίληψη για την κοινωνική ευρυθμία και την περιχαράκωση των ηθικών ορίων της κοινότητας. Ο Talcott Parsons ορίζει την παρέκκλιση ως «μία παρεκτροπή από τα φυσιολογικά πρότυπα, τα οποία έχουν εδραιωθεί ως συνήθης κουλτούρα», ενώ και ο Merton θεωρεί ότι «η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά αναφέρεται στη συμπεριφορά που αποκλίνει σημαντικά από τις νόρμες που θεσπίζονται για τους ανθρώπους στο κοινωνικό τους πλαίσιο...» (Thio, 2003, σ. 26 επ).

Οι θεωρητικοί της περίφημης Σχολής του Σικάγου (Chicago School) ανέδειξαν κατά τον Μεσοπόλεμο την παρέκκλιση και την παραβατικότητα σε κεντρικές έννοιες-κλειδιά για την κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας στις αναπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες. Όπως εύστοχα συνοψίζεται η θεωρητική συμβολή ενός από τους μείζονες εκπροσώπους της: " Αυτή ήταν η αποφασιστική συμβολή του Park στη θεωρία του κοινωνικού ελέγχου: ο τυπικός ποινικός νόμος δεν ήταν ο τύπος του κοινωνικού ελέγχου που θα συνέδεε τους πολίτες σε μία συ-

νεργατική κοινότητα, επειδή η «συνεργατική δράση» απαιτούσε επικοινωνία μεταξύ των μελών της ομάδας ενώ τα ποινικά δικαστήρια αποκτούσαν ένα όλο και περισσότερο διοικητικό, λειτουργιστικό χαρακτήρα» (Sumner, 1997, σ. 16)

Οι θεμελιωτές της Σχολής του Σικάγου υποστήριξαν την ανάληψη πρωτοβουλιών για εκτεταμένες και στοχευμένες παρεμβάσεις στο αστικό περιβάλλον των υποβαθμισμένων περιοχών των μητροπολιτικών βιομηχανικών κέντρων, και την ανάπτυξη κοινωνικών πολιτικών κυρίως για τις κοινότητες των νεοφερμένων στις ΗΠΑ μεταναστών. Έτσι ώστε να δημιουργηθεί μία αρμονική πολυεθνική κοινότητα, όπου η κοινωνική συνύπαρξη θα βασιζείται στη συνεργασία, τη συναίνεση, τη συμμετοχή και την ατομική δέσμευση. Εισηγήθηκαν δηλαδή τη συγκρότηση μίας δημοκρατικής πολύ-πολιτισμικής κοινωνικής οργάνωσης, που θα καταλήξει στην επιτυχή ενσωμάτωση των μεταναστευτικών ομάδων, ιδίως της δεύτερης γενιάς, προς το συμφέρον όλης της κοινωνίας. Δεν είναι βεβαίως τυχαίο, σύμφωνα με την Green (2004), ότι η Σχολή του Σικάγου απέκτησε τέτοια επιρροή κατά την περίοδο που το συγκεντρωτικό μοντέλο του *melting pot* («χωνευτήρι») για την αφομοίωση των μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία, είχε αρχίσει να μην λειτουργεί πλέον με αποτελεσματικό τρόπο. Άλλωστε, η θετική πρόσληψη της άσκησης του κοινωνικού ελέγχου εντάσσεται στη φιλοσοφία της νεωτερικότητας, η οποία χαρακτηρίζεται από μία διπλή διαδικασία χειραφέτησης των πολιτών από τη μία πλευρά και -ταυτόχρονα και παράλληλα- πειθάρχησης του κοινωνικού σώματος από την άλλη, μέσω της μέγιστης ισχυροποίησης της κεντρικής κρατικής εξουσίας (Wagner, 1994).

Αυτή η συναινετική βεβαιότητα σχετικά με την κοινωνική αναγκαιότητα και τη συνολική ωφελιμότητα της λειτουργίας των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου για την καταπολέμηση της ατομικής παθολογίας και της κοινωνικής δυσλειτουργίας, κλονίστηκε καταλυτικά από τα κριτικά θεωρητικά ρεύματα που αναπτύχθηκαν στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, την αιρε-

τική δεκαετία του '60. Οι θεωρίες του «χαρακτηρισμού ή της ετικέτας» (labeling perspective) και της «κοινωνικής αντίδρασης», και στη συνέχεια - με διαφορετική οπτική και μεγαλύτερη οξύτητα- η κριτική ριζοσπαστική εγκληματολογία και η νέα κοινωνιολογία της παρέκκλισης, αμφισβήτησαν τη συμβατική έννοια της παρέκκλισης και της παραβατικότητας. Υποστηρίζουν συγκεκριμένα ότι (κατά φαινομενικά παράδοξο τρόπο) ο ίδιος ο κοινωνικός έλεγχος, που δημιουργεί τους κανόνες, οδηγεί στην παραβατικότητα, και όχι το αντίθετο. Την μελέτη των τρόπων συμμόρφωσης αντικαθιστά η αντίστροφη όψη, που είναι η κατανόηση της «κατασκευής» της παρέκκλισης και της παραβατικότητας. Ο ρόλος των καταναγκαστικών μηχανισμών του κράτους, και η συμβολή τους στη διευκόλυνση της εκμετάλλευσης και της ιδεολογικής ηγεμονίας των ισχυρών, τίθεται στο κέντρο της προσοχής. Η πραγματική ουσία του κοινωνικού ελέγχου προσλαμβάνεται με τρόπο αρνητικό, ως η συστηματική τιμωρητική παρέμβαση των κρατικών φορέων για τη διατήρηση της κοινωνικής και οικονομικής τάξης. Σύμφωνα με κάποιους θεωρητικούς, όπως ο Hans Steinert και ο Fritz Sack, η δήθεν ουδέτερη και αφηρημένη έννοια του «κοινωνικού ελέγχου» θα έπρεπε να αντικατασταθεί με όρους που αποκαλύπτουν την πραγματική φύση και λειτουργία του, όπως, για παράδειγμα, «κοινωνικός αποκλεισμός» ή «κοινωνική πειθαρχία» (Scheerer, Hess, 1997, σ. 101). Κατά λογική ακολουθία, η αξιοποίηση των μηχανισμών του κοινωνικού ελέγχου από τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές ελίτ καταλήγει σε μία διαδικασία αποκλεισμού που δημιουργεί αποδιοπομπαίους τράγους, και νομιμοποιεί την επιλεκτική καταστολή.

Υπό το πρίσμα αυτό, η μελέτη του εγκληματικού φαινομένου επικεντρώνεται όχι στη «θετικιστική» αναζήτηση των γενεσιουργών αιτιών του εγκλήματος, αλλά στις διαδικασίες κοινωνικής δι-αντίδρασης που αποδίδουν- επικολλούν με επιτυχία τον χαρακτηρισμό του εγκληματία σε κάποια άτομα και κοινωνικές ομάδες (Αρχιμανδρίτου, 1996). Επομένως, σύμφω-

να με αυτή την προσέγγιση, κάθε κοινωνικό σύστημα παράγει τις μορφές παρέκκλισης και κοινωνικού ελέγχου που αντικατοπτρίζουν τις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις, και στη συνέχεια συντελούν στην αναπαραγωγή τους. Ο ερευνητικός προβολέας στρέφεται στην κοινωνική αλληλεπίδραση και τις συνέπειες της δραστηριότητας των μηχανισμών επιβολής και καταστολής. Ο προβληματισμός για το έγκλημα και τον εγκληματία μετακινείται από το παραδοσιακό ερώτημα «Γιατί;» στο αιρετικό και σκεπτικιστικό «Πώς;». Ένας από τους πρωτεργάτες αυτής της θεωρητικής αντίστροφης οπτικής, χρησιμοποιεί ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα:

«Η πράξη της ενδοφλέβιας χορήγησης ηρωίνης δεν είναι παρεκκλίνουσα από την ίδια τη φύση της. Είναι απολύτως σύμφωνη με τους κανόνες αν τη χορηγήσει μία νοσοκόμα σ' ένα ασθενή με συνταγή γιατρού. Η πράξη καθίσταται παρεκκλίνουσα μόνον όταν αυτή τελείται κατά τρόπο που δεν έχει επίσημα οριστεί ως προσηκόν. Ο παρεκκλίνων χαρακτήρας μίας πράξης εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο αυτή έχει δημόσια χαρακτηριστεί» (Becker, 1971).

Είναι λίγο πολύ γνωστή η (άλλοτε άδικη και υπερβολική, συχνά βάσιμη αλλά και εποικοδομητική) κριτική που έχει ασκηθεί σ' αυτή τη νέα ριζοσπαστική οπτική του ποινικού φαινομένου: η μη ενασχόληση με τους λόγους δημιουργίας της «αρχικής παρέκκλισης», ο απόλυτος σχετικισμός που συχνά τη διακρίνει, η αδυναμία εμπειρικής τεκμηρίωσης των θεωρητικών θέσεων, η «ρομαντικοποίηση» του εγκληματία, η έμμεση άρνηση υπαρκτών προβληματικών καταστάσεων που δημιουργούν οι παραβατικές υποκοουλτούρες στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο, η ιδεολογική προκατάληψη και καχυποψία έναντι κάθε απόπειρας διευθέτησης της κοινωνικής ευρυθμίας και συνοχής, η υποτίμηση εντέλει της όποιας εγγυητικής λειτουργίας των θεσμών και της ανάγκης προστασίας των κοινωνικά ευάλωτων στρωμάτων από την ενδοκοινωνική θυματοποίηση (Αλεξιάδης,

2004, Χαΐδου, 1996, Ζαραφωνίτου, 1995, Λάζος, 2007, Walton and Young, 1998, Bergalli and Sumner, 1997).

Ανεξάρτητα όμως από τα παραπάνω, ή μάλλον ακριβώς λόγω των παραπάνω, το ερευνητικό πεδίο γίνεται διανοητικά προκλητικό και θεωρητικά γοητευτικό, καθώς σοβαρά ζητήματα και κρίσιμα ερωτηματικά εκκρεμούν κατά τη διερεύνηση των μορφών και των τρόπων άσκησης του κοινωνικού ελέγχου, αλλά και της καθημερινής λειτουργίας των φορέων που είναι επιφορτισμένοι προς τούτο.

Όπως αναφέραμε, το σύστημα ποινικής καταστολής κατέχει σημαντική θέση στους μηχανισμούς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Ιδίως η απονομή της ποινικής δικαιοσύνης αποτελεί προνομιακό πεδίο όπου δοκιμάζεται η ρητορική για την ισονομία των πολιτών, ελέγχονται οι διακηρύξεις για την εξατομίκευση της ποινής και την αποτελεσματική προστασία της κοινωνίας, διερευνάται η λειτουργία των δικαστών ως συλλογικό υποκείμενο κατά το δικαιοδοτικό τους έργο. Παρέχει επιπλέον την ευκαιρία να μελετηθούν οι παράμετροι και οι διαδικασίες που διαμορφώνουν τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του «εν λειτουργία» ποινικού συστήματος, αλλά και πιστοποιούν την ποιότητα της ίδιας της δημοκρατίας.

Από την άλλη πλευρά, στο πεδίο του άτυπου κοινωνικού ελέγχου, η κοινωνική κατασκευή αρνητικών ή και εγκληματικών στερεοτύπων έχει κατ' εξοχήν συγκεντρώσει το επιστημονικό και ερευνητικό ενδιαφέρον, ως προς τις διαδικασίες της συγκρότησης των στερεοτύπων αλλά και τις συνέπειες τους στη συνέχεια για όσους στοχοποιούνται και την κοινωνική συνοχή γενικότερα. Ιδιαίτερα, η κοινωνική δι-αντίδραση του πληθυσμού με μεταναστευτικές κοινότητες και μειονότητες, οι μορφές που λαμβάνει και τα αποτελέσματα της, έχουν διεθνώς αποτελέσει σοβαρό κεφάλαιο ενασχόλησης των κοινωνικών επιστημόνων, και όχι μόνο. Ξενοφοβία και ρατσισμός, ανασφάλεια και εγκληματοφοβία, δαιμονοποίηση και ηθικοί πανικοί, κοινωνικά κινήματα και ανθρώπινα δικαιώματα, είναι μόνο μερικά από τα σημαντικά φαινόμενα που εγείρουν σοβαρά ζητή-

ματα, τα οποία ζητούν πρόσφορες απαντήσεις διεξόδου για τις σύγχρονες, δημοκρατικά συντεταγμένες, κοινωνίες.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να διερευνήσει τις εν λόγω συγκεκριμένες όψεις του (επίσημου και άτυπου) κοινωνικού ελέγχου, όπως εκδηλώνονται στην ελληνική πραγματικότητα. Όσον αφορά στον επίσημο κοινωνικό έλεγχο, εξετάζει πως διαμορφώνεται η δικαστηριακή πρακτική και ποιοί θεσμικοί και εξωθεσμικοί παράγοντες και παράμετροι επηρεάζουν τη δικαστική κρίση κατά την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης σ' ένα πεδίο σοβαρής κατά τεκμήριο εγκληματικότητας, όπως οι κακουργηματικές παραβάσεις του Νόμου για τα Ναρκωτικά. Ιδίως εξετάζεται η διαφορετική ποινική μεταχείριση ελλήνων και αλλοδαπών δραστών σε παρόμοιες περιπτώσεις, όπως και η επίδραση του λεγόμενου παραδικαστικού σκανδάλου στη δικανική κρίση, σχετικά με την επιμέτρηση της ποινής. Στο πεδίο των μηχανισμών του άτυπου κοινωνικού ελέγχου, η μελέτη διερευνά τις διαδικασίες που δημιουργούν ένα κοινωνικό ηθικό πανικό για την παρουσία των μεταναστών στη χώρα. Πόσο και πως συμβάλλει στο φαινόμενο η ύπαρξη στερεοτύπων, ποιό είναι το περιεχόμενο και οι μορφές εκδήλωσής του, σε ποιο βαθμό συντελεί η ανασφάλεια και η εγκληματοφοβία, ποιός είναι ο ρόλος και η συμβολή των ΜΜΕ, ποιές κοινωνικές και πολιτικές παράμετροι και υπομόχλια αποτελούν τις αναγκαίες στην αλληλεπίδραση τους συνθήκες για τη δημιουργία του φαινομένου.

Στο πλαίσιο αυτό, η μελέτη φιλοδοξεί επίσης να συμβάλει στον γενικότερο προβληματισμό για την αποσαφήνιση της έννοιας του κοινωνικού ελέγχου, τη φύση και τις λειτουργίες των μορφών και των μηχανισμών άσκησης του, καθώς και τη ψυχοκοινωνική προσαρμογή των ατόμων που στελεχώνουν και ενεργοποιούν αυτούς τους μηχανισμούς στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο του ρόλου τους.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Αλεξιάδης Σ (2004), «Εγκληματολογία», Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη
- Αρχιμανδρίτου Μ (1996), «Η Διαχρονική Εξέλιξη της Προσέγγισης της Ετικέτας», Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη
- Becker H.S (1971). "Sociological Work", Allen Lane, London
- Giddens A (1989/1994), "Sociology", Polity Press, Cambridge
- Sumner S (1997), " Social Control: The History and Politics of a Central Concept in Anglo-American Sociology", στο Bergalli R, Sumner S (eds), " Social Control and Political Order", Sage Publ, London
- Green N.L (2004), μτφ Δ.Παρσάνογλου, «Οι Δρόμοι της Μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις», Σαββάλας, Αθήνα
- Ζαραφωνίτου Χ (1996), «Εμπειρική Εγκληματολογία», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Καρύδης Β (2003), «Προλεγόμενα», στο Σ. Δημητρίου, «Μορφές Βίας», Σαββάλας, Αθήνα
- Cohen S (1985), "Visions of Social Control", Polity Press, Cambridge
- Λάζος Γ (2007), «Κριτική Εγκληματολογία», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Λαμπροπούλου Ε (1994), «Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος», εκδ Παπαζήση, Αθήνα
- Scheerer S, Hess H (1997), " Social Control: a Defence and Reformulation", στο Bergalli, Sumner (eds), οπ.π
- Thio A (2003), επ. Χ.Τσουραμάνης, «Παρεκκλίνουσα Συμπεριφορά», εκδ Ελλην, Αθήνα
- Χάιδου Α (1995), «Θετικιστική Εγκληματολογία», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

- Henry S (1994), "Social Control", Dartmouth, USA
- Wagner P (1994), "A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline", Routledge, London
- Walton P, Young J (eds), 1998, "The New Criminology Revisited", MacMillan Press, Hampshire and London

Α' ΜΕΡΟΣ

Στερεότυπα και «Ηθικοί Πανικοί»: Η Ελληνική Περίπτωση

«Τα μέσα παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της αντίληψης της κοινωνίας για τη διακινδύνευση. Μελέτες έχουν δείξει ότι η έμφαση των μέσων σε συγκεκριμένα εγκλήματα ή ασθένειες οδηγούν το κοινό να αποκτήσει μία υψηλότερη αίσθηση του κινδύνου σε σχέση με αυτά. Οι Singer και Endreny σημειώνουν πως το ρεπορτάζ για ένα μόνο περιστατικό τρομοκρατίας που αφορούσε υπηκόους των ΗΠΑ στην Ελλάδα οδήγησε σε μείζονα μείωση των αριθμών που ετοιμάζονταν να ταξιδέψουν στην Ευρώπη» (F. Furedi, "Culture of Fear", 1997: 51).

«Με το παραμικρό «α, εσείς οι Αλβανοί είστε έτσι»... Ε, εντάξει τα ξέρεις τώρα. Τα γνωστά. Δεν δίνεις σημασία και δεν... Με το που έτσι με τον άλλο, να μη μ' αγγίξει με το χέρι μόνο. Με το στόμα άστον να λέει. Να βρίζει και ό,τι θέλει ας κάνει. Δεν θέλω να μπλεχτώ, γιατί μετά βλέπω τα χάλια. Ούτε με δικαστήριο γίνεται, ούτε με αυτά...» (B. Νιτσιάκος, «Μαρτυρίες Αλβανών Μεταναστών», 2003: 98)

«Το κέντρο της πόλης, όπως όλοι γνωρίζουμε, έχει ορθώσει «αόρατο τείχος» με την Ομόνοια διαφιλονικούμενη περιοχή. Πάνω από την Αθηνάς (επιτρέπεται να) κυκλοφορούν οι ντόπιοι χωρίς να βγάζουν βίζα, κάτω από την Αθηνάς όμως τα πράγματα σκουραίνουν κατά την ώρα και την περίσταση... Πότε πρόλαβε ο σκούρος και ο μαύρος πληθυσμός να πατήσουν τόσο βαρύ πόδι καταμεσής της πρωτεύουσας ώστε να μιλάμε πια για κεκτημένα δικαιώματα;...» (Κ. Παπαγιώργης, «Εισαγωγή υποκόσμου», LIFO, 11-17.09.2008)

I- Εννοια και περιεχόμενο των ηθικών πανικών

«Διάβολοι» και «Πανικοί»

Διάβασα για πρώτη φορά το βιβλίο του Stanley Cohen (Κοέν), υπό τον τίτλο "Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and the Rockers" (1972/1987), όταν βρέθηκα στο Λονδίνο για μεταπτυχιακές σπουδές πριν σχεδόν τριάντα χρόνια. Περιττεύει να πω ότι αυτή η πρώτη επαφή με ένα εμβληματικό έργο της κριτικής σκέψης για το εγκληματικό φαινόμενο, μου αποκάλυψε ένα ολόκληρο νέο σύμπαν, καθώς μέχρι τότε οι γνώσεις μου στην εγκληματολογία ήταν ελάχιστες και παρωχημένες.

Ήδη από τότε, οι δύο βασικές έννοιες του τίτλου (folk devils και moral panics)¹, μου προκάλεσαν αμηχανία ως προς την απόδοση τους στην ελληνική, η οποία σε μεγάλο βαθμό εξακολουθεί μέχρι σήμερα. Ας δούμε πως ορίζει τους «folk devils» ο Cohen: «Στην πινακοθήκη των τύπων που οικοδομεί η κοινωνία για να δείξει στα μέλη της ποιοί ρόλοι πρέπει να αποφεύγονται και ποιοί να επιδιώκονται, αυτές οι ομάδες έχουν καταλάβει μια διαρκή θέση: της ορατής υπενθύμισης αυτού που δεν πρέπει να είμαστε» (οπ.π, σ. 10). Πρόκειται δηλαδή για τη διαμόρφωση διακριτών κοινωνικών τύπων, που λειτουργούν ως παράδειγμα αποφυγής για την κοινωνία. Είναι όμως φανερό ότι η κυριολεκτική απόδοση του όρου ως «λαϊκοί διάβολοι» ή «λαϊκοί δαίμονες», είναι ακατανόητη για τον έλληνα αναγνώστη.

Τα πράγματα φαίνονται καταρχήν ευκολότερα για την απόδοση της άλλης έννοιας - «moral panics»- ως «ηθικού πανι-

1. Το δεύτερο μέρος του τίτλου (Mods και Rockers) αναφέρεται σε δύο νεανικές ομάδες σε αντίθεση μεταξύ τους, με διαφορετική εμφάνιση και στυλ. Οι Mods (από το «modernists») ντυνόταν σε «μοδάτα», σύχναζαν σε «ντίσκο», άκουγαν κυρίως Beatles και Rolling Stones, και κυκλοφορούσαν με βέσπες και σκούτερ. Οι Rockers, που άκουγαν «σκληρό» ροκ, προερχόμενοι κυρίως από την εργατική τάξη, εμφανίζονταν πιο σκληροί προς την εξουσία και γενικότερα πιο παραβατικοί, και χρησιμοποιούσαν μοτοσυκλέτες για να κυκλοφορούν ομαδικά.

κού» ή «ηθικών πανικών». Και πάλι όμως, το πλήρες νόημα δεν αποδίδεται, αν επιπλέον δεν παρανοείται. Αναφέρει ο Cohen:

«Οι κοινωνίες φαίνεται ότι υφίστανται, κάθε τόσο, περιόδους ηθικού πανικού. Μία κατάσταση, ένα επεισόδιο, ένα άτομο ή ομάδα ατόμων εμφανίζεται να έχει οριστεί ως μια απειλή για τις κοινωνικές αξίες και συμφέροντα · η φύση της παρουσιάζεται με στυλιζαρισμένο και στερεοτυπικό τρόπο από τα μέσα ενημέρωσης · τα ηθικά οδοφράγματα επανδρώνονται από εκδότες, επισκόπους, πολιτικούς και άλλους ορθά- σκεπτόμενους ανθρώπους · κοινωνικά αποδεκτοί ειδικοί καταθέτουν τις διαγνώσεις τους και τις λύσεις · τρόποι διαχείρισης αναπτύσσονται και (συχνότερα) επιστρατεύονται ...» (ό.π. σ. 9).

Πρόκειται κατά συνέπεια για τη στρεβλή πρόσληψη ενός κοινωνικού συμβάντος και τη συνακόλουθη υπερβολική κοινωνική αντίδραση προς συμπεριφορές που παρεκκλίνουν, και κοινωνικούς τύπους που διαφοροποιούνται ως προς τις κυρίαρχες αξίες. Η υπαγωγή της έννοιας σε ένα αφηρημένο επίπεδο καταλήγει σε μία «κοινωνιολογία των ηθικών πανικών» ή, ακόμη γενικότερα, σε μία «θεωρία των κοινωνικών αντιδράσεων προς την παρέκκλιση» (ό.π., σ. 191 επ). Κεντρική ιδέα της θεωρητικής σύλληψης του «ηθικού πανικού» είναι η διερεύνηση και ανάδειξη των διαδικασιών που κατασκευάζουν την - φαινομενική- απειλή και προκαλούν φόβο, ηθική αγανάκτηση και - υπερβολική- κοινωνική αντίδραση κατά τρόπο δυσανάλογο προς την αρχική «πρόκληση».²

Υπό την έννοια αυτή, φαίνεται πιο δόκιμος όρος για την ελληνική ο «ηθικολογικός πανικός», καθώς πρόκειται για μία υπερβολική αντίδραση ηθικιστικού χαρακτήρα από τους φο-

2. Κλασική εφαρμογή της θεωρίας υπό την πιο ριζοσπαστική εκδοχή της «Νέας Εγκληματολογίας», αποτελεί η μελέτη της συγκρότησης ενός - αδικαιολόγητου- ηθικού πανικού στην Βρετανία σχετικά με την - φαντασιακή- έξαρση του θεωρούμενου ως καινοφανούς φαινομένου της δημόσιας ληστείας και κακοποίησης ηλικιωμένων ατόμων (mugging), και την δαιμονοποίηση των νεαρών μαύρων ως δράστες, με συνέπεια την ένταση της καταστολής προς αυτή την ομάδα του πληθυσμού (Hall et al, 1973).

ρείς του επίσημου και του άτυπου κοινωνικού ελέγχου έναντι συμπεριφορών ή επιλογών και στάσεων ζωής που δεν προκαλούν ουσιώδη κοινωνική βλάβη σε πραγματικά έννομα αγαθά. Η κοινωνική αντίδραση υπό το κράτος μίας φοβικής υστερίας - πραγματικής και συμβολικής- καταλήγει στη δαιμονοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών τύπων και την κατασκευή αποδιοπομπαίων τράγων.

Οπότε, για να επανέλθουμε στις δύο έννοιες του τίτλου, μάλλον θα ανταποκρινόταν καλύτερα στο σημαινόμενο περιεχόμενο τους, η απόδοση ως «αποδιοπομπαίοι τράγοι και ηθικολογικοί πανικοί» ή πιθανόν «συλλογική δαιμονοποίηση και ηθικολογικοί πανικοί». Θεωρώ όμως - πέραν του μάλλον αδόκιμου ύφους - ότι και πάλι δεν συλλαμβάνεται η ιδιότυπη περιεκτικότητα και η εκφραστική δύναμη των όρων στην (πρωτότυπη) αγγλική, όπου ο νεολογισμός αποδίδει πολύ εύστοχα το σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο που θέλει να περιγράψει. Σε κάθε περίπτωση όμως, στη σχετική ελληνική φιλολογία έχει πλέον επικρατήσει ο όρος «ηθικός πανικός» για την περιγραφή του συγκεκριμένου φαινομένου, ενώ οι folk devils αποδίδονται κάποτε ως «δαιμονοποιημένοι», συνήθως όμως με περιφραστικό τρόπο, είτε ως «αποδιοπομπαίοι τράγοι» είτε ως «δαιμονοποίηση» (ατόμων ή συνηθέστερα ομάδων) είτε και ως «αρνητικά στερεότυπα», χωρίς όμως πάντοτε οι συγκεκριμένοι όροι να ακριβολογούν σε σχέση με το φαινόμενο που θέλουν να περιγράψουν.

Τα στοιχεία ενός ηθικού πανικού

Το ζήτημα που ενδιαφέρει στη συνέχεια, είναι η αποσαφήνιση του περιεχομένου της θεωρητικής σύλληψης του Cohen ως προς τους λόγους και τους τρόπους συγκρότησης των ηθικών πανικών, τα πάγια και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, τις θεσμικές και άτυπες συνέπειες της κοινωνικής αντίδρασης, τις ομοιότητες και διαφορές κατά την εκδήλωση του φαινομένου

στις σύγχρονες συνθήκες. Ο ίδιος ο συγγραφέας³ επισημαίνει ότι υπήρξε παρανόγνωση ή και παρερμηνεία της θεωρίας του από όσους (πολλούς) θεώρησαν ότι η μελέτη της «δαιμονοποίησης» καθιστά περιττή την μελέτη της κοινωνικής δομής για την ερμηνεία της ίδιας της παραβατικής υποκοουλτούρας. Αναφέρει συγκεκριμένα:

«Είναι βεβαίως αλήθεια ότι το βιβλίο ήταν περισσότερο μία μελέτη των ηθικών πανικών παρά των δαιμονοποιημένων (folk devils). Επηρασμένος από τη θεωρία της ετικέτας, ήθελα να μελετήσω την αντίδραση· τα ίδια τα δρώντα υποκείμενα περνούσαν φευγαλέα στην οθόνη. Τώρα - για να αποκαταστήσω την ισορροπία αλλά επίσης επειδή στο πεδίο αυτό έχει λάβει χώρα η πιο δημιουργική και υποσχόμενη εργασία στη διάρκεια της δεκαετίας- θέλω να συγκεντρωθώ περισσότερο στην δράση» (ο.π., σ. ιι).

Όπως αναφέραμε, αυτή η ρωμαλέα θεωρητική σύλληψη περί της κοινωνικής αντίδρασης ως «ηθικού πανικού», ή ακριβέστερα «ηθικών πανικών», βρίσκεται στο επίκεντρο του σύγχρονου προβληματισμού για το εγκληματικό φαινόμενο, κυρίως ως μία έννοια- κλειδί που χρήζει αποσαφήνισης, εμβάθυνσης, ή και διεύρυνσης. Ο Jock Young (Γιάνγκ)⁴ θεωρεί ότι το φαινόμενο του ηθικού πανικού αποτελεί μία ηθική ενόχληση ή διατάραξη που προκαλεί την κοινωνική αντίδραση όσων θίγονται, με όρους στερεοτυπικής δαιμονοποίησης «του Άλλου» και τρόπο πολύ δυσανάλογο προς το γεγονός ή τη δραστηριότητα των ατόμων που φέρονται ότι προκάλεσαν αυτή την αναστάτωση. Η έκταση και η ένταση όμως της κοινωνικής ανησυχίας είναι υπαρκτή και πραγματική. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει:

3. Στη νέα εισαγωγή του για τη δεύτερη έκδοση του βιβλίου (1980)

4. Σημειώνουμε παρεμπιπτόντως ότι ο J. Young είναι ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο, πριν ακόμη από τον Cohen, αναφερόμενος στον κοινωνικό «ηθικό πανικό» σχετικά με τη χρήση ναρκωτικών ουσιών, στη μελέτη του «The Role of the Police as Amplifiers of Deviance, Negotiators of Reality and Translators of Fantasy”, in Cohen (ed), 1971.

«[Η] έννοια της δυσαναλογίας αποτελεί ένα είδος παράδοξου. Επειδή η απάντηση στο γεγονός είναι κατά ένα τρόπο ανάλογη προς την ανησυχία, αλλιώς απλώς δεν θα αποτελούσε ένα κανονικό ηθικό πανικό. Δυσανάλογη είναι η αντίδραση στην άμεση εκδήλωση του περιστατικού. Είναι ανάλογη προς την ανησυχία, όχι προς το συγκεκριμένο περιστατικό» (Young, 2009, σ. 14)

Δηλαδή, και σε συνάρτηση με αυτή την εύστοχη επισήμανση, δεν πρόκειται για μία αυθαίρετη κατασκευή ενός ανύπαρκτου-φαντασιακού «εχθρού», καθώς πράγματι οι δραστηριότητες, οι απόψεις και οι αξίες που στοχοποιούνται, συνήθως αμφισβητούν έντονα τους κυρίαρχους κώδικες αξιών και την υφιστάμενη ηθική τάξη πραγμάτων. Τα άτομα και οι ομάδες-φορείς των αξιών που παρεκκλίνουν συχνά παραβιάζουν συνειδητά τους κανόνες, αρνούμενοι την ουσιαστική νομιμοποίησή τους, και κατά συνέπεια τη δική τους υποχρέωση συμμόρφωσης σ' αυτούς. Όσοι επομένως δαιμονοποιούνται, έχουν λόγους να προκαλούν την ανησυχία των κρατούντων, καθώς αμφισβητούν κυρίαρχες αξίες και παραβιάζουν κανόνες, αντιδρούν στη πειθαρχοποίηση και στις μεθόδους εφαρμογής του νόμου, αναπτύσσουν υποκουλτούρες που απορρίπτουν τους κρατούντες κώδικες κομφορμιστικής συμπεριφοράς. Παρατηρείται δηλαδή μία αλληλεπίδραση παραγόντων στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο, που καταλήγει στη δημιουργία του φαινομένου, το οποίο είναι πολύ πιο σύνθετο από μία ψευδή και αυθαίρετη στερεοτυπική απεικόνιση ατόμων ή ομάδων. Όπως πάλι ο Young, σε άλλο κείμενο, αναφέρει:

«Μία συνηθισμένη ερμηνεία του ηθικού πανικού είναι ότι πρόκειται για κάποιο λάθος στην κατανόηση [...] ότι συνέβη ένα περιστατικό (για κάποιο ασήμαντο λόγο) το οποίο ήταν επίσης μικρής σημασίας, αλλά λανθασμένα καλύφθηκε από το ρεπορτάζ και εξογκώθηκε από τα μέσα ενημέρωσης και συνεπώς δημιούργησε ένα αίσθημα φόβου και πανικού στο γενικό κοινό [...] Αυτό που λείπει είναι η αίσθηση της ενέργειας και της

έντασης αυτού του συμβάντος και ότι, αντί για μία μονόδρομη διαδικασία, πρόκειται για μία συλλογική επιχείρηση, καθώς η νεολαία, τα μέσα επικοινωνίας, οι εργολάβοι της ηθικής, οι φορείς του ελέγχου και το κοινό είναι, ας πούμε, συνεργοί στη δράση» (Young, 2007, σ. 56)

Όσοι δαιμονοποιούν και όσοι υφίστανται τις συνέπειες των στερεοτύπων βρίσκονται σε μία διαλεκτική αλληλεξάρτηση, που έχει αντίκρουσμα στην κοινωνική πραγματικότητα της πολιτικής, οικονομικής και πολιτισμικής δομής. Όχι μόνον η αντίδραση, αλλά και η δράση, όπως και οι συνέπειες της αλληλεπίδρασης, πρέπει να ερμηνευτούν · ποιοι είναι δηλαδή οι λόγοι για τη δημιουργία μίας υποκουλτούρας, και οι λόγοι για την υπέρμετρη κοινωνική αντίδραση προς στη συγκεκριμένη δραστηριότητα και την πρόσληψη της ως σοβαρή απειλή. Σε τελευταία ανάλυση, σύμφωνα με ένα εύστοχο κοινό τόπο στην κριτική εγκληματολογία, **ακόμη και εάν οι άνθρωποι και η κοινωνία ορίζουν ορισμένες καταστάσεις ως πραγματικές, αυτές είναι πραγματικές ως προς τις συνέπειες τους.** Βασικά λοιπόν ερωτήματα παραμένουν ανοιχτά: Γιατί δημιουργούνται ηθικοί πανικοί; Ποιοι είναι αυτοί που τους προκαλούν και για ποιούς λόγους; Ποιοι είναι αυτοί (άτομα ή ομάδες) που τους υφίστανται και γιατί οι συγκεκριμένοι και όχι άλλοι;

Η ερμηνεία των ηθικών πανικών

Στην κατεύθυνση της αναζήτησης απαντήσεων σε τέτοια ερωτήματα, έχει εύστοχα προταθεί η ομαδοποίηση των διαφόρων θεωριών περί ηθικού πανικού σε ένα σχήμα τριών θεωρητικών μοντέλων για την ερμηνεία της δημιουργίας των ηθικών πανικών. Το κάθε μοντέλο βασίζεται σε δύο κρίσιμες διαστάσεις, που διαφοροποιούν μεταξύ τους τις θεωρίες: αφενός ως προς το «κίνητρο» για τη δημιουργία τους (ηθική ή συμφέρον;) και αφετέρου ως προς τον «φορέα» που τους προκαλεί ή τους

δημιουργεί - οι διάφορες ελίτ ή η λαϊκή βάση; (Goode and Ben-Yehuda, 1994).

- Το πρώτο θεωρητικό μοντέλο έχει αποκληθεί «λαϊκό» (grassroots), και υποστηρίζει ότι ο πανικός δημιουργείται λόγω μίας πραγματικής διάχυτης ανησυχίας του πληθυσμού ως προς την ύπαρξη κάποιας απειλής για τις αξίες, την ασφάλεια ή και την ίδια του την ύπαρξη. Ακόμη και εάν είναι λανθασμένη, αυτή η αίσθηση συνιστά την εμποδωμένη πεποίθηση του γενικού πληθυσμού για ένα φαινόμενο, η οποία μπορεί να (ανα)τροφοδοτείται στη συνέχεια από τα μέσα επικοινωνίας ή τους πολιτικούς, αλλά δεν «κατασκευάζεται» από αυτούς. Η κοινωνική βάση, ο λαός, θεωρεί ότι πράγματι απειλείται, αλλιώς το φαινόμενο δεν θα τους ενδιέφερε ούτε θα τους συγκινούσε, όσες προσπάθειες και αν κατέβαλαν οι διαμορφωτές της κοινής γνώμης.
- Η δεύτερη ομάδα θεωριών (elite-engineered) επιχειρηματολογεί ότι οι κυρίαρχες ομάδες δημιουργούν συνειδητά τους ηθικούς πανικούς έναντι φαινομένων χωρίς ιδιαίτερη βαρύτητα ή κοινωνική βλαπτικότητα, και υποστηρίζει ότι η πρόκληση φόβου και ανησυχίας στο ευρύ κοινό αποβλέπει στον αποπροσανατολισμό της κοινωνίας από τα πραγματικά προβλήματα και την ευθύνη των «ελίτ» για την ύπαρξη τους. Με τον τρόπο αυτό, και με διαύλους τον έλεγχο που οι ελίτ ασκούν στα ΜΜΕ, καθώς και την επιρροή τους στο πολιτικό σύστημα, την παραγωγή της νομοθεσίας και τους τρόπους εφαρμογής των νόμων, διαωνίζουν την κυριαρχία τους και αναπαράγουν την ιδεολογική τους ηγεμονία.
- Η τρίτη ομάδα θεωριών αποδίδει την οργάνωση «ηθικολογικών σταυροφοριών» σε ομάδες συντεχνιακών συμφερόντων που κινούνται στο μέσον της κοινωνικής κλίμακας (interest-group theory). Οι «εργολάβοι» ή «επαγγελματίες της ηθικής», όπως έχουν αποκληθεί διάφορες επαγγελματικές ενώσεις, κάποια τμήματα της αστυνομίας, τα μέσα ενημέρωσης, θρησκευτικές ομάδες, εκπαιδευτικοί οργανισμοί, κοινωφε-

λείς φορείς και οργανώσεις, επικεντρώνουν την προσοχή της κοινωνίας σε ανεπιθύμητα φαινόμενα που αποτελούν απειλές και επείγει η καταπολέμηση τους. Με τον τρόπο αυτό αναβαθμίζουν το ρόλο τους, εδραιώνουν το κύρος τους, και προωθούν τα ιδιαίτερα συμφέροντα της ομάδας τους και των ιδίων. Αυτό δεν αποκλείει βεβαίως την πιθανότητα να αισθάνονται πράγματι ηθική αγανάκτηση έναντι των συμπεριφορών και δραστηριοτήτων που αναδεικνύουν ως επιβλαβείς για την κοινωνία, οπότε - σ' αυτή την περίπτωση - συνδυάζεται η ανιδιοτέλεια των σκοπών με τα υλικά ωφέληματα από τις κοινωνικές δράσεις που αναλαμβάνουν.

Και για τα τρία θεωρητικά μοντέλα αναφέρονται παραδείγματα ηθικών πανικών που βρίσκει εφαρμογή το καθένα από αυτά, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε περίπτωσης πανικού, αλλά εντέλει και με την ιδιαίτερη οπτική των θεωρητικών αναλυτών που διερευνούν το φαινόμενο.⁵ Αυτό όμως που διαφαίνεται, είναι ότι δύσκολα μπορούν να τεθούν ερμηνευτικά «στεγανά» μίας μόνο οπτικής για το φαινόμενο, υπό την μορφή ενός «καθαρού» θεωρητικού μοντέλου. Στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο οι διάφορες παράμετροι συμπλέκονται και αλληλεπιδρούν. Η ταξική σκοπιμότητα με την πραγματική ανησυχία, η γνήσια ηθική αγανάκτηση με την προώθηση συντεχνιακών συμφερόντων, η λαϊκή αφέλεια και προκατάληψη

5. π.χ. για το λαϊκό, «ποπουλίστικο» μοντέλο, η πεποίθηση ότι συγκεκριμένα κέντρα εξουσίας διέδιδαν συνειδητά σκληρά ναρκωτικά στις μαύρες κοινότητες για να τις εξοντώσουν, ή η αντίληψη για εκτεταμένη παιδοφιλία και ομοφυλοφιλία στους κόλπους της «υψηλής κοινωνίας». Για το μοντέλο της «ευθύνης των ελίτ», οι «σταυροφορίες» κατά των ναρκωτικών, η δαιμονοποίηση απείθαρχων και επικίνδυνων για την κυριαρχία τους κοινωνικών ομάδων, η επανάκτηση της ηγεμονίας τους σε περιόδους κρίσης μέσω της χειραγώγησης των μέσων επικοινωνίας. Για το μοντέλο των «ομάδων συμφερόντων», οι απειλές κατά των νέων, είτε πρόκειται για κατάχρηση ναρκωτικών, είτε για κύκλους σατανιστών, είτε για κακοποίηση των παιδιών.

Πρβλ την άποψη ότι πολλοί ερευνητές επηρεάζονται από την πολιτική και ιδεολογική τους τοποθέτηση κατά τη διατύπωση των συμπερασμάτων τους, Jenkins, 2009, σ. 36.

με την αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας, ο κοινωνικός έλεγχος ως πειθαρχοποίηση και καταστολή αλλά και ως κοινωνική ευρυθμία και συνεργασία.

Κατά συνέπεια, η επιτυχής προσέγγιση και ανάλυση του «ηθικού πανικού» ως κοινωνικού φαινομένου, οφείλει να συμπεριλάβει όλες τις τάξεις και κοινωνικές ομάδες, όπως και τη συμπλοκή ζητημάτων ηθικής και ιδεολογίας από τη μία πλευρά, με επιδιώξεις ικανοποίησης υλικών συμφερόντων και απόκτησης κοινωνικού κύρους από την άλλη. Απαιτείται δηλαδή μία ανάλυση που υπερβαίνει διαλεκτικά τόσο τη θετικιστική αντίληψη για άτομα και ομάδες που – με παθολογικό τρόπο – δυσλειτουργούν κοινωνικά, όσο και τον απόλυτο σχετικισμό της αυθαίρετης «κατασκευής» κοινωνικών εχθρών κατά βούληση. Κατά συνέπεια, παρίσταται πιο παραγωγική η ερμηνευτική προσέγγιση του φαινομένου περισσότερο ως μία κοινωνική διαδικασία παρά ως ένα συμπτωματικό ή μεμονωμένο κοινωνικό επεισόδιο ή συμβάν.⁶

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, το φαινόμενο του ηθικού πανικού συγκεντρώνει ένα κοινά παραδεκτό πυρήνα χαρακτηριστικών, ως εξής: **Ανησυχία και φόβος έναντι κάποιου κοινωνικού φαινομένου ή ομάδας που προσλαμβάνεται ως απειλή για τις κυρίαρχες αξίες και την κατεστημένη ηθική τάξη. Μετεξέλιξη της ανησυχίας σε εχθρότητα και έντονη κοινωνική αντίδραση προς τη θεωρούμενη ως σοβαρή σε έκταση και ένταση απειλή. Παρέμβαση των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και λήψη μέτρων δυσανάλογων προς τη βαρύτητα της ανεπιθύμητης δραστηριότητας ή συμπεριφοράς. Ασταθής χρονική διάρκεια του πανικού και διαφοροποιημένη επίδραση στους θεσμούς και τη συλλογική**

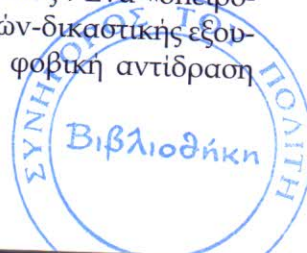
6. Πρβλ. τα εξής: «Οι ηθικοί πανικοί βοηθούν στη χάραξη των ηθικών ορίων ανάμεσα σε διαφορετικά συμβολικά- ηθικά σύμπαντα, αν και συχνά η φύση του ίδιου του πανικού – αν πρέπει να ιδωθεί ως ηθικός ή ιδιοτελής- αποτελεί το κεντρικό σημείο της αντιδικίας» (Ben-Yehuda, 2009, σ. 3)

κοινωνική συνείδηση, ανάλογα με τις περιστάσεις. Στη διαδικασία αυτή, ο ρόλος των ΜΜΕ είναι αποφασιστικός.

Ο ρόλος και η λειτουργία των ΜΜΕ

Ιδιαίτερα στις σύγχρονες συνθήκες, ο ρόλος και ο λόγος των μέσων μαζικής επικοινωνίας, κυρίως των ηλεκτρονικών, λειτουργούν συστατικά για τη διαμόρφωση κοινωνικών ταυτοτήτων και ρόλων, και επιδρούν σημαντικά στα συστήματα γνώσης και ιδεολογίας. Αποτελούν τον κύριο μηχανισμό διαμεσολάβησης μεταξύ της κοινωνικής πραγματικότητας και της ερμηνείας της· της πρόσληψης αλλά και της νοηματοδότησης των κοινωνικών συμβάντων. Η δραστηριότητα των ΜΜΕ εκκινεί από το πραγματικό κοινωνικό πεδίο, καταγράφοντας στοιχεία του κοινωνικού γίνεσθαι, αλλά στη συνέχεια συμβάλλει αποφασιστικά δευτερογενώς στη διαμόρφωση των στάσεων, αντιλήψεων, και ιδεολογικών προσλήψεων του κοινωνικού σώματος. Για να αποτελέσει τελικά ένα δημόσιο λόγο ηγεμονικό, παρεμβατικό και διαμεσολαβητικό (Van Dijk, 1991, Κουκουτοάκη, 1999).

Ήδη, στο θεωρητικό σχήμα του Cohen, το στάδιο της καταγραφής/ απογραφής (που ονομάζει inventory) των συμβάντων από τα ΜΜΕ, και η συνακόλουθη στρεβλή και δραματοποιημένη απεικόνιση και ερμηνεία τους, συμβάλλει αποφασιστικά στην κλιμάκωση της κοινωνικής αντίδρασης, την κατασκευή στερεοτύπων και την ενεργοποίηση των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου εις βάρος της δαιμονοποιημένης ομάδας. Στη γνωστότερη πρόιμη μελέτη σ' αυτό το πεδίο, για τον ηθικό πανικό σχετικά με την κακοποίηση ηλικιωμένων στο δρόμο (mugging) στη Βρετανία τη δεκαετία του '70, ο ρόλος των μέσων για τη δραματοποίηση της έκτασης και της έντασης του φαινομένου, που χαρακτηρίστηκε «πρωτοφανές», και την ενοχοποίηση των νεαρών μαύρων γι' αυτό, υπήρξε καθοριστικός. Ένα «σπειροειδές κύκλωμα» αστυνομίας-ΜΜΕ- πολιτικών-δικαστικής εξουσίας αναπτύσσεται, για να καταλήξει στη φοβική αντίδραση

και την ηθική αγανάκτηση του πληθυσμού, αλλά και τη συνακόλουθη ένταση της καταστολής προς τη συγκεκριμένη (απειθαρχη) ομάδα, η οποία αντιμετωπίζεται πλέον ως «εσωτερικός εχθρός». Ακολούθησε μοιραία και η έντονη εν γένει αστυνόμευση των συνοικιών με μαύρο πληθυσμό (Hall et al, 1973/1978).

Σ' ένα «φαύλο κύκλο» αναφέρεται και ο Young, καθώς περιγράφει τα στάδια της συγκρότησης ενός ηθικού πανικού στις ΗΠΑ μεταξύ 1968 και 1974, σχετικά με μία θεωρούμενη ως «επιδημία» χρήσης ηρωίνης, ως εξής:

- Το μεγαλύτερο τμήμα της παραβατικότητας, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης ηρωίνης, είναι άγνωστη στις επίσημες αρχές- υπάρχει ένας μεγάλος «σκοτεινός αριθμός» της παραβατικής συμπεριφοράς
- Τα μέσα ενημέρωσης, ίσως εξαιτίας ενός συγκεκριμένου σκανδαλώδους περιστατικού ή μίας κοινωνικής έρευνας, αρχίζουν να δίνουν έμφαση στη χρήση ηρωίνης σαν σοβαρό πρόβλημα
- Το κοινό και οι πολιτικοί ευαισθητοποιούνται αρχικά σχετικά με την κατάχρηση ηρωίνης
- Ασκείται πίεση στην αστυνομία, στα τελωνεία και τις κοινωνικές υπηρεσίες να ασχοληθούν με το πρόβλημα
- Οι υπηρεσίες μειώνουν τον σκοτεινό αριθμό, συλλαμβάνοντας περισσότερους χρήστες, πιάνοντας περισσότερους λαθρέμπορους, και αναδεικνύοντας την κατάχρηση ηρωίνης ως μείζον ζήτημα στις εκθέσεις της κοινωνικής υπηρεσίας
- Τα μέσα ενημέρωσης ανταποκρίνονται διαθέτοντας περισσότερους δημοσιογράφους στο πεδίο έρευνας για την κατάχρηση ηρωίνης
- Περισσότερα άρθρα για την ηρωίνη επιβεβαιώνουν στο κοινό, τις διάφορες υπηρεσίες και - το σημαντικότερο- στους ίδιους τους δημοσιογράφους ότι υπάρχει ραγδαία αυξανόμενο πρόβλημα
- Περισσότεροι αστυνομικοί, τελωνειακοί, κοινωνικοί λειτουργοί, πολιτικοί και δημοσιογράφοι απαιτούν περισσό-

- τερους πόρους για τη διαχείριση της κατάχρησης ηρωίνης, που καταλήγει σε περισσότερες υπηρεσίες που συλλαμβάνουν περισσότερους χρήστες ηρωίνης
- Περισσότεροι γονείς και κοινωνικοί λειτουργοί συνειδητοποιούν ότι τα παιδιά τους και οι πελάτες «έχουν πρόβλημα» και τους εγγράφουν στους καταλόγους. Περισσότεροι χρήστες ηρωίνης κάνουν το ίδιο. Οι επίσημοι αριθμοί αυξάνουν ακόμη περισσότερο
 - Για τα μέσα ενημέρωσης, αυτό επιβεβαιώνει τη φοβική τους πρόγνωση, και έτσι δίνουν ακόμη μεγαλύτερη προσοχή στο πρόβλημα. Ένας φαύλος κύκλος συγκροτείται με θετική ανάδραση στο δεύτερο στάδιο της διαδικασίας (δηλαδή τη μεγαλύτερη έμφαση στο πρόβλημα της κατάχρησης ηρωίνης, κοκ) (Young, 2004. Πρβλ. Καρύδης, 2008)

Με τον τρόπο αυτό, ανεξάρτητα από κάποια πραγματική ή μη αύξηση στους χρήστες, δημιουργείται ένα φαντασιακό «εγκληματικό κύμα», χωρίς ουσιαστικό αντίκρουσμα στην κοινωνική πραγματικότητα και την οντολογία του προβλήματος. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μία διαδικασία «αυτοεκπληρούμενης προφητείας»⁷

Αυτό όμως δεν συμβαίνει απαραίτητα σε κάθε περίπτωση μεγάλου επικαιρικού ενδιαφέροντος εκ μέρους των ΜΜΕ. Κάποιο θεαματικό συμβάν ή ένα κοινωνικό φαινόμενο, μπορεί να απασχολήσει έντονα τα μέσα επικοινωνίας για κάποιο διάστημα, όπως συχνά συμβαίνει, αλλά δεν προσλαμβάνει συνήθως τα χαρακτηριστικά ενός «ηθικού πανικού». Όπως φαίνεται, το φαινόμενο εκδηλώνεται μόνο στη περίπτωση που τα ΜΜΕ συντονιστούν με τις ανάγκες υπηρεσιών και συντεχνιακών συμφερόντων στο «μεσαίο επίπεδο» της κοινωνικής κλίμακας, αλλά και ενδεχόμενες πολιτικές επιδιώξεις (στο «υψηλό» επίπεδο

7. Πρβλ. τον «φαύλο κύκλο» παραβατικότητας-στιγματισμού-μεγαλύτερης παραβατικότητας-εντονότερης καταστολής-επιβεβαίωσης του αρχικού στιγματισμού, που περιγράφει ως ένα «σύστημα επέκτασης-πολλαπλασιασμού της παραβατικότητας» ο Wilkins, 1971

δο), που προυποθέτουν όμως την ύπαρξη μίας ανάλογης διάθεσης του πληθυσμού, ένα πρόθυμο ακροατήριο, στο «χαμηλό» επίπεδο της λαϊκής βάσης.⁸

II- Η συγκρότηση ενός εγκληματικού στερεοτύπου στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, η μαζική και αιφνίδια εμφάνιση μεταναστευτικών ροών, κυρίως τη δεκαετία του '90, τα καινοφανή για τη χώρα ζητήματα που δημιουργήθηκαν, και οι τρόποι διαχείρισης του φαινομένου, έχουν απασχολήσει έντονα την κοινή γνώμη και τα μέσα επικοινωνίας, τις κρατικές υπηρεσίες και τις πολιτικές δυνάμεις, άλλες κοινωνικές οργανώσεις και φορείς, αλλά και την επιστημονική κοινότητα. Το κοινωνικό ενδιαφέρον και η αντίδραση που προκλήθηκε, συνέδεσε την παρουσία των μεταναστών με κοινωνικά προβλήματα, μεταξύ των οποίων κατεξοχήν τη - θεωρούμενη ως μεγάλη- έξαρση της εγκληματικότητας. Το φαινόμενο συνοψίζεται σε μία πρόωμη μελέτη για την ελληνική πραγματικότητα, ως εξής:

«Παρακολουθήσαμε τη διαδικασία, κατά την οποία η γενική κατηγορία του «ξένου» μετατρέπεται στη συλλογική κοινωνική συνείδηση σε «(λαθρο)μετανάστη». Στη συνέχεια, την εννοιολογική ταύτιση του λαθρομετανάστη κυρίως με τον «Αλβανό». Κατόπιν, τη νοηματική σύνδεση και τον αιτιοκρατικό συσχετισμό της παρουσίας του «Αλβανού» με το εγκληματικό φαι-

8. Βλ. όμως αντίθετα A. Hunt, ο οποίος απορρίπτει την έννοια του ηθικού πανικού για τους εξής τρεις λόγους: Πρώτον, γιατί η έμμεση παραδοχή αυτών των θεωριών ότι οι αντιδράσεις για ένα αισθητό κοινωνικό πρόβλημα είναι στην καλύτερη περίπτωση υπερβολικές και στη χειρότερη εντελώς παράλογες, συνιστά μία ατεκμηρίωτη υπόθεση. Δεύτερον, γιατί οι θεωρητικοί του ηθικού πανικού ρέπουν προς θεωρίες συνωμοσίας σχετικά με τη λειτουργία του κράτους και/ή των μέσων ενημέρωσης, πράγμα που ενίοτε συμβαίνει αλλά δεν θα έπρεπε να είναι δεδομένη υπόθεση. Τέλος, επειδή η θεωρητική προσέγγιση του ηθικού πανικού ορίζει όλες τις ηθικές εκστρατείες ως εγγενώς συντηρητικές, χωρίς αυτό να συμβαίνει υποχρεωτικά (Critchler, 2009, σ. 20)

νόμενο. Την αξιολογική πρόσληψη της εγκληματικότητας των Αλβανών ως εκτεταμένης, σοβαρής, με επικίνδυνη μορφή στον χαρακτήρα και στον τρόπο εκδήλωσης [...] Πρόκειται για κλασική διαδικασία κοινωνικής κατασκευής ενός στερεοτύπου, στη συγκεκριμένη περίπτωση του Αλβανού μετανάστη, το οποίο συνοψίζεται στο σχήμα «Λαθρομετανάστης- Κλέφτης- Βίαιος- Επικίνδυνος- Εγκληματίας» (Καρύδης, 1996, σ. 135-136)

Ο ρόλος των ΜΜΕ σ' αυτή τη διαδικασία υπήρξε και στη χώρα μας σημαντικός. Όπως αναφέραμε, ο «μιντιακός λόγος» καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις στάσεις και αντιλήψεις του πληθυσμού ως προς τις αναπαραστάσεις του εγκληματικού φαινομένου. Η ιδιαίτερη έμφαση σε συγκεκριμένα γεγονότα και ο χρωματισμός στην ερμηνεία συμβάντων επηρεάζουν τις κατευθύνσεις της μεταναστευτικής και της αντεγκληματικής πολιτικής, αλλά και τον προσανατολισμό των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου. Η στάση των μέσων συχνά καθορίζει την κοινωνική και πολιτική ατζέντα σχετικά με τους τρόπους πρόσληψης κοινωνικών προβλημάτων και φαινομένων, υποβάλλει λύσεις προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση, ορίζει κινδύνους και προβληματικές καταστάσεις.

Αυτό βρίσκει εφαρμογή κατ' εξοχήν στο πεδίο του εγκλήματος, όπου συχνά τα εμφανιζόμενα ως «κύματα εγκληματικότητας» («crime waves») που διεγείρουν και αναστατώνουν την κοινή γνώμη, αποδεικνύονται σε οντολογικό επίπεδο απλώς «μιντιακά κύματα» («media waves»), που εκδηλώνονται - ανάλογα και με τις ανάγκες των μέσων ως προς την επικαιρότητα - με ένταση, για να εξαφανιστούν εξίσου γρήγορα (Πανούσης, 2008, πρβλ Αλεξιάδης, 1994). Ιδιαίτερα τα ηλεκτρονικά μέσα, κατασκευάζουν μία νέα φαντασιακή πραγματικότητα, που γίνεται πιστευτή από τον τηλεθεατή ως έγκυρη και ρεαλιστική, καλλιεργώντας τα στερεότυπα και τις φοβίες των μεσαίων κυρίως στρωμάτων του πληθυσμού (Δημητρίου, 2003, σ. 191 επ). Η σύνδεση της παρουσίας των μεταναστών με τη μεγάλη έξαρση της σοβαρής εγκληματικότητας παρουσιάζεται ως δεδομέ-

νη, καλλιεργώντας την κοινωνική απόσταση και καχυποψία αλλά και νομιμοποιώντας την υποτελή διαβίωση της μεταναστευτικής κοινότητας. Σύμφωνα με μία εύστοχη διατύπωση: «Οι μετανάστες ως απειλή (εγκληματικότητα) που προέρχεται από παθογενείς εθνικές ομάδες και ως συμβολικά εκμηδενισμένα πρόσωπα παρουσιάζονται σαν υπεύθυνοι της κακής τους μοίρας και της δικής μας χειρότερης αντιμετώπισης. Με μισές αλήθειες, κακόγουστο χιούμορ και στιγματιστικές αναφορές τα Media απαξιώνουν τους ήδη κοινωνικά απαξιωμένους» (Πανούσης, 2007).

Οι διαπιστώσεις αυτές επιβεβαιώνονται από τις σχετικές έρευνες πεδίου για τα έντυπα μέσα, που στη συνέχεια θα εξετάσουμε.

Οι απεικονίσεις στον Ελληνικό Τύπο

Αμέσως μετά τη μαζική άφιξη μεταναστών στις αρχές της δεκαετίας του '90, αντικανονικών στη συντριπτική τους πλειοψηφία, προερχόμενων κυρίως από τη γειτονική Αλβανία, η ελληνική κοινωνία και πολιτεία αντέδρασε αμυντικά και σπασμωδικά, ενώ γρήγορα το φαινόμενο απέκτησε χαρακτηριστικά φοβικού συνδρόμου. Ο Τύπος ανταποκρίθηκε στο σύνολο του σχεδόν, δίνοντας σχήμα και μορφή - αλλά και νομιμοποίηση στις επιφυλάξεις, ανησυχίες και προκαταλήψεις έναντι του νεοφερμένου «Αλβανού-'Αλλου», με την «αντικειμενικότητα» του ρεπορτάζ και την «εγκυρότητα» των σχολίων του τυπωμένου δημοσιογραφικού λόγου. Πρωτοσέλιδοι φοβικοί τίτλοι εφημερίδων⁹ είναι πολύ συνηθισμένοι αυτά τα πρώτα χρόνια της έκ-

9. Όπως, ενδεικτικά και χαρακτηριστικά, «Λαθρομετανάστες καθημερινοί πλέον «πρωταγωνιστές» εγκληματικών πράξεων» (Νίκη, 22-12-1991), «Αλβανοί μία βόμβα στα χέρια μας. Οι λαθρομετανάστες είναι μάστιγα για τη χώρα μας, αφού από το '90 η εγκληματικότητα έχει αυξηθεί κατακόρυφα» (Καθημερινή, 28-9-1992), «Υπό Αλβανική κατοχή βρίσκεται η Ελλάδα... Δολοφονούν, κλέβουν, βιάζουν, πυρπολούν τα δάση» (Ελεύθερος Τύπος, 24-5-1993).

πληξης, αμηχανίας, και αδυναμίας κατανόησης και διαχείρισης ενός αιφνίδιου και μη- αναμενόμενου κοινωνικού φαινομένου, σε μία απαράσκευη ιδεολογικά και διοικητικά χώρα. Υπό μία έννοια, τα δημοσιεύματα και γενικότερα ο τρόπος ειδησεογραφίας των ΜΜΕ, υποδείκνυαν ουσιαστικά στον αναγνώστη/ τηλεθεατή να «κατανοήσει» αυτή τη νέα πραγματικότητα κατά ένα συγκεκριμένο, «βολικό» για τη διακυβέρνηση, τρόπο.¹⁰

Σε μία πιλοτική έρευνα ανάλυσης περιεχομένου των δημοσιευμάτων του Τύπου την περίοδο 1990-1992, διαπιστώνεται ότι - κατά τη δημοσιογραφική απεικόνιση- τα δύο βασικά προβλήματα που δημιούργησε η παρουσία των μεταναστών στη χώρα ήταν η ανεργία του ντόπιου πληθυσμού και η μεγάλη αύξηση της εγκληματικότητας. Ιδίως, η Αλβανική εθνοτική ομάδα αναφέρεται με μεγάλη συχνότητα ως υπαίτια για την έξαρση της εγκληματικότητας. Ο χαρακτηρισμός «δολοφόνοι» και «φονιάδες» εμφανίζεται συχνά, ενώ η κυρίαρχη προτροπή συνίσταται στη θέσπιση αυστηρότερης νομοθεσίας και την αποτελεσματικότερη φύλαξη των συνόρων (Σπινέλλη κ.ά, 1993). Σε μία άλλη σταχυολόγηση και ανάλυση περιεχομένου δημοσιευμάτων εκείνης της πρώτης περιόδου, διαπιστώνεται -μεταξύ άλλων- η ταύτιση εθνικοτήτων (ως απρόσωπες συλλογικότητες) με πεδία εγκληματικής δραστηριότητας¹¹. η διάκριση των Βορειοηπειρωτών ομογενών από την αλβανική εθνοτική ομάδα μόνον όταν πρόκειται για αξιέπαινες πράξεις και επιτεύγματα (π.χ. αθλητές), η οποία εξαφανίζεται όταν εγκληματούν, οπότε γίνονται «Αλβανοί» λόγω υπηκοότητας¹². η απόδοση σε Αλβανούς εγκλημάτων με δράστες άγνωστους, οι οποίοι ούτε αναγνωρίστηκαν, ούτε καν μίλησαν, σύμφωνα με το ίδιο το ρεπορτάζ στο κείμενο μερικές σειρές κάτω από τους κραυγαλέους

10. Πρβλ Πανούσης, 1999

11. Π.χ. «Οι κλέφτες κάνουν υπερρωίες. Αλβανοί ή Ρουμάνοι οι περισσότεροι προτιμούν μετρητά και χρυσαφικά», Τα Νέα, 27-10-95

12. Π.χ. «χτύπησαν αλβανικά αλλά δήλωσαν ονόματα βορειοηπειρωτικά», Ελευθεροτυπία, 23-12-93

τίτλους¹³ (Καρύδης, 1996, σ. 126-129). Μετά το 1992, η συναφής επιστημονική έρευνα διαπιστώνει σχετική κάμψη στο βαθμό και την ένταση της στοχοποίησης των μεταναστών από τα ΜΜΕ, για να παρατηρηθεί εκ νέου κλιμάκωση την περίοδο 1997- 1998 (Μοσχοπούλου, 2005). Δεν είναι τυχαίο ότι ακριβώς εκείνη την περίοδο επιλέγουν ερευνητές για να διερευνήσουν τον ρόλο του Τύπου στη συγκρότηση ενός αρνητικού στερεοτύπου ως προς την παρουσία και τις δραστηριότητες των μεταναστών, ιδιαίτερα των Αλβανών, στη χώρα.

Δύο από αυτές τις έρευνες αντλούν υλικό από εφημερίδες της Αθήνας. Η πρώτη (Κωνσταντινίδου, 2001) συγκροτεί το δείγμα της από τα δημοσιεύματα πέντε εφημερίδων που, σύμφωνα με το πολιτικό και ιδεολογικό τους «προφίλ», κατατάσσονται σχηματικά στον άξονα «συντηρητισμού» - ρατσιστικού λόγου / «προοδευτισμού» - αντιρατσιστικού λόγου.¹⁴ Το υλικό εντάχθηκε σε τρεις θεματικές κατηγορίες, ως εξής: τις αναπαραστάσεις των Αλβανών μεταναστών, τις αναπαραστάσεις για την εγκληματικότητα και την ανασφάλεια, και τις αναπαραστάσεις της άτυπης και επίσημης κοινωνικής αντίδρασης. Σύμφωνα με τα ευρήματα για τις αναπαραστάσεις των μεταναστών, η ερευνήτρια αναφέρει: «Όπως αναδύεται ξεκάθαρα στο γλωσσικό ιδίωμα του αθηναϊκού Τύπου (δομή της γλώσσας, λεξιλόγιο κλπ) η αναπαραστάση των Αλβανών πίσω από τη διαπιστωμένη πολυμορφία των διαφόρων δημοσιευμάτων (αστυνομικό ρεπορτάζ κλπ) ή των άρθρων γνώμης, τοποθετείται στο πλαίσιο της διαδικασίας συγκρότησης της σχέσης του «Εαυτού» με τον «Άλλον» (ο Έλληνας πολίτης και ο Αλβανός στην προκειμένη

13. Βλ. την ανάλυση περιεχομένου χαρακτηριστικών παραδειγμάτων στο Παράρτημα II.

14. Οι εφημερίδες «Ελεύθερος» και «Ελεύθερος Τύπος» νοούνται ως συντηρητικής ιδεολογίας και πολιτικής απόκλισης, ενώ οι εφημερίδες «Εθνος», «Τα Νέα», «Ελευθεροτυπία» ως παραδοσιακά δημοκρατικές- προοδευτικές, με την τελευταία συγκριτικά να προεξάρχει ως προς τον «αντιρατσιστικό λόγο». Η ερευνήτρια μελέτησε τα δημοσιεύματα κατά την περίοδο Ιανουαρίου- Μαΐου 1998

περίπτωση)» (οπ.π., σ. 39)¹⁵. Η συστηματοποίηση αυτής της διπολικής αντίθεσης συναρτάται άμεσα με τα δημοσιεύματα που συνδέουν τους Αλβανούς μετανάστες με το έγκλημα. Συγκεκριμένα, τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του «Αλβανού» στις αναπαραστάσεις του Τύπου, είναι:

«Αλβανός/λαθρομετανάστης/παράνομος/κακοποιός/ληστής/αδίστακτος/ένοπλος/μέλη αδυσώπητης αλβανικής μαφίας/αλβανός μαφιόζος/Αλβανός «πιστολέρο»/εξολοθρευτής/Αλβανοί νονοι/αρχηγοί της μαφίας/πανούργοι/γκανγκστερ/μαχαιοβγάλτες κακοποιοί/συμμορίες Αλβανών ληστών/ξυπόλητοι/θρασύτατοι διαρρήκτες/ζητιάνοι/τα αποβράσματα της κοινωνίας/δολοφόνος/ασύδοτοι/ανεξέλεγκτοι/στυγερός φονιάς/ένοπλοι αλβανοί/ένοπλοι κουκουλοφόροι/λησταρχίνα/μασκοφόροι/άνθρωποι-αράχνες...» (οπ.π., σ. 39-40)

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας σχετικά με την απειλή που εκπροσωπούν οι Αλβανοί μετανάστες και τη συνακόλουθη κοινωνική ανασφάλεια και αντίδραση που προκαλεί η παρουσία τους. Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα του συντηρητικού Τύπου, διαμορφώνεται με συνέπεια μία εικόνα απειλής, όχι μόνο για κάθε έλληνα πολίτη-υποψήφιο θύμα ή και γενικότερα για την κοινωνική ειρήνη και συνοχή. Συγκροτείται ευρύτερα η παράσταση μίας εθνικής απειλής που η αντιμετώπιση της απαιτεί εθνική ενότητα και συναίνεση έναντι όχι απλώς του εγκλήματος και των εγκληματιών, αλλά ειδικά των «ξένων»-Αλβανών εγκληματιών, οι οποίοι εγκληματούν «επειδή είναι εγκληματίες» ή απλώς «επειδή είναι Αλβανοί». Από την άλλη πλευρά, η «προοδευτική» ειδησεογραφία και δημοσιογραφία εμφανίζει σύγχυση και αντιφάσεις, καθώς αφενός συνεισφέρει στη συγκρότηση του εγκληματικού στερεοτύπου, ενώ αφετέρου προβάλλει «φιλελεύθερα» διαβήματα, όπως ο διαχωρισμός μεταξύ καλών και κακών μεταναστών, η αναφορά στα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν, η ανάγκη προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η υπεν-

15. Πρβλ Καφετζής κ.ά, 1998

θύμιση ότι και οι έλληνες μετανάστες είχαν παλιά στοχοποιηθεί για παραβατικότητα και αντιμετώπισαν ρατσιστικές συμπεριφορές στις χώρες υποδοχής κλπ. Στην ουσία, πρόκειται για μία ατελέσφορη αντιστροφή του στερεοτύπου, η οποία, σε τελευταία ανάλυση, ενδυναμώνει εκ του αποτελέσματος την στερεοτυπική αρνητική αναπάρσταση υπό μία ανθρωπιστική - και μάλλον ανέξοδη- επίκληση αρχών. Η κατασκευή του «'Αλλου» και η κοινωνική διαφοροποίηση και απόσταση από αυτόν, λαμβάνει συνήθως τη γνωστή και προφανή μορφή της συντηρητικής δαιμονοποίησης, λανθάνει όμως και στη φιλελεύθερη- ανθρωπιστική ή και φιλάνθρωπη πρόσληψη των μεταναστών ως προβληματικά άτομα και ομάδες που δεν συμμορφώνονται στους κανόνες και τις δικές μας αξίες από αδυναμία ή ανάγκη. Η συναγωγή επομένως είναι ότι, παρά ταύτα, οι μετανάστες εξακολουθούν να δημιουργούν προβλήματα στην κοινωνία, πράγμα που εκ των πραγμάτων σημαίνει- μεταξύ άλλων- και την ενεργοποίηση των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου.¹⁶

Η συγγραφέας, η οποία θεωρεί (χωρίς όμως ιδιαίτερη εμβάθυνση στην έννοια) ότι γενικά το υπό έρευνα φαινόμενο της συγκρότησης μέσω του Τύπου ενός εγκληματικού στερεοτύπου για τον Αλβανό μετανάστη φέρει όλα τα χαρακτηριστικά ενός ηθικού πανικού, καταλήγει ότι: «Επιγραμματικά, μπορούμε να πούμε ότι στόχος των αθηναϊκών εφημερίδων εμφανίζεται πά-

16. Πρβλ Young, 2007, για την περίπτωση του «liberal Othering», όπου ο φιλελεύθερος «συναισθηματισμός» καταλήγει εξίσου και από άλλο δρόμο στον ουσιαστικό κοινωνικό αποκλεισμό των μεταναστών.

Επίσης, πρβλ τα εξής: «Ο ρατσισμός ανανεώνεται και προσαρμόζεται με διαδοχικές μεταλλαγές των εννοιών. Την ιεράρχηση των φυλών την αντικατέστησε στη σύγχρονη εποχή η ιεράρχηση των πολιτισμικών συστημάτων. Στη συνέχεια οι έννοιες της κυριαρχίας και της κατωτερότητας αντικαταστάθηκαν από αυτήν της αναφομοίωσης διαφοράς. Εφόσον βασίζεται στο σεβασμό των διαφορών, η ανισότητα αποκτά μία θετική αξία. Αυτό που αλλάζει είναι ότι την άρνηση της διαφοράς την αντικαθιστά η αποδοχή της, με τον όρο ότι οι διαφορές προσδίνουν στον καθένα μια διαφορετική κοινωνική θέση» (Βεντούρα, 1994, σ. 92)

ντα η προσπάθεια αποκατάστασης μίας κοινωνικής τάξης και κυρίως η πραγμάτωση της κοινωνικής συναίνεσης ως απολύτως απαραίτητης προϋπόθεσης για την εύρυθμη, την «κανονική» λειτουργία της σύγχρονης κοινωνίας» (ο.π., σ. 101)

Η άλλη έρευνα, που εξετάζει δημοσιεύματα εφημερίδων στην Ελλάδα, Ιταλία, Γερμανία και Γαλλία, μελέτησε συστηματικά τα σχετικά δημοσιεύματα σε τρεις ελληνικές ημερήσιες εφημερίδες της Αθήνας, για συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα (Τσουκαλά, 2001)¹⁷ Σύμφωνα με τα ευρήματα, ο Τύπος συμβάλει αποφασιστικά στην κατασκευή της εικόνας του μετανάστη ως απειλής για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, η οποία μάλιστα σωρεύεται με την πολιτισμική απειλή. Σύμφωνα με τη συγγραφέα «Η συσσώρευση αυτή, που συναρτά την απειλή για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια με την πολιτισμική απειλή, υποδηλώνει σαφώς ότι η παρατηρούμενη διαδικασία ποινικοποίησης των μεταναστών εντάσσεται σε μια ευρύτερη διαδικασία μετατροπής του μετανάστη σε πολύμορφη απειλή για την ασφάλεια και την ευημερία των κοινωνιών υποδοχής» (ο.π., σ. 80). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η παράθεση θεωρητικών απόψεων που υποστηρίζουν ότι η αναγωγή των μεταναστών σε κοινωνικό εχθρό επιτρέπει ταυτόχρονα τον αυτοκαθορισμό μίας κοινωνίας, οπότε οι διαδικασίες της κατασκευής μίας «μεταναστευτικής απειλής» ενδυναμώνουν την εσωτερική συνοχή της κοινότητας και διευρύνουν τα συστατικά στοιχεία της συλλογικής εθνικής ταυτότητας. Πρόκειται στην ουσία για την αντίληψη που αναδεικνύει και θετικές πλευρές στους ηθικούς πανικούς, καθώς η δημιουργία τους επανακαθορίζει προωθητικά τα ηθικά όρια μίας κοινωνίας, και συνεπώς συντελεί στην αυτογνωσία και την αλληλέγγυα συλλογικότητα των ημεδαπών.¹⁸

17. Συγκεκριμένα, «Ελευθεροτυπία» και «Ελεύθερος Τύπος» κατά το διάστημα 1/1/1998-30/4/1998 και 1/1/2000-30/4/2000, και «Βήμα», 1/1/2000-30/4/2000

18. Η συγγραφέας πάντως δεν φαίνεται να ενστερνίζεται αυτή την προσέγγιση: «Ωστόσο, παρόλο που αυτή η μετατροπή της μετανάστευσης σε πολύ-

Μία ανάλογη έρευνα στον Τύπο της Θεσσαλονίκης την περίοδο 1997-1998 (Παύλου, 2001), καταλήγει σε παρόμοια συμπεράσματα ως προς την κατασκευή μίας παραμορφωτικής εικόνας για την κοινωνική πραγματικότητα από τη δημοσιογραφική γραφίδα. Αυτό καταρχήν συμβαίνει μέσω της υπερπροβολής της εθνικότητας των δραστών, κυρίως των Αλβανών, στο αστυνομικό ρεπορτάζ. Στη συνέχεια, το εγκληματικό στερεότυπο συμπληρώνεται και εμποδώνεται από δημοσιεύματα «επικαιρότητας» ή «γνώμης», τα οποία αναφέρονται γενικά - χωρίς να έχει συμβεί κάποιο συγκεκριμένο σοβαρό περιστατικό - στο φαινόμενο της εγκληματικότητας των μεταναστών, τονίζουν τη φοβία και ανασφάλεια των πολιτών, καλλιεργούν την ξενοφοβία και ενθαρρύνουν ακόμη και την αυτοδικία, όπως στην περίπτωση της απαγόρευσης κυκλοφορίας στην Κοινότητα Παλαιού Κεραμιδίου Πιερίας.¹⁹ Ο συγγραφέας δεν χρησιμοποιεί τον όρο «ηθικός πανικός», αναφέρεται όμως στη συστηματική συγκρότηση ενός έντονα αρνητικού στερεοτύπου για τον μετανάστη, από τον οποίο αφαιρείται κάθε υποκειμενικότητα στις αναπαραστάσεις από τον Τύπο, ενώ και στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο ωθείται στο περιθώριο της κοινωνίας χωρίς δικαιώματα και προστασία. Μάλιστα, ο δημοσιογραφικός λόγος του Τύπου της Θεσσαλονίκης εμφανίζεται περισσότερο επιθετικός και ομοιογενής ως προς τις ρατσιστικές αναπαραστάσεις των

μορφή απειλή για τις κοινωνίες υποδοχής φαίνεται να εξυπηρετεί ορισμένες σύγχρονες άρρητες συλλογικές ανάγκες των ευρωπαϊκών κοινωνιών, αυτό δεν σημαίνει ότι η διαδικασία αυτή εξασφαλίζει ταυτόχρονα την ευημερία και την ορθή λειτουργία των κοινωνιών αυτών» (ο.π. σ. 82)

19. Πρόκειται για την απόφαση του Κοινοτικού Συμβουλίου του Παλαιού Κεραμιδίου τον Μάρτιο 1998, που απαγόρευσε την κυκλοφορία μεταναστών στο χωριό μετά τη δύση του ηλίου (Ελευθεροτυπία, 26-3-1998). Αξίζει να σημειωθεί ότι ένα περίπου χρόνο αργότερα, σε τηλεοπτική εκπομπή («Ρεπορτάζ χωρίς Σύνορα»), οι κάτοικοι του χωριού αναφέρουν ότι δεν είχε υπάρξει κάποιο συγκεκριμένο συμβάν που τους ώθησε σ' αυτή την ενέργεια, ενώ κάποιιοι παραδέχονται ότι «χρησιμοποιούμε τους Αλβανούς για να ξεπιάσουμε χωρίς να μας έχουν κάνει τίποτα»

μεταναστών, συγκριτικά με τα δημοσιεύματα των εφημερίδων της Αθήνας.

Η πιο εμπεριστατωμένη σχετική μελέτη για την απεικόνιση στον Τύπο της συνάρτησης των μεταναστών με το έγκλημα, διερεύνησε συστηματικά τα δημοσιεύματα δύο απογευματινών αθηναϊκών εφημερίδων καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 (Μοσχοπούλου, 2005)²⁰. Σύμφωνα με τα ευρήματα, διαπιστώνεται μεγάλη υπερπροβολή των μεταναστών δραστών εγκλημάτων (περίπου 2/3 του συνόλου- ένας στους τρεις δράστες στα Νέα, και ένας στους δύο στην Απογευματινή). Σε δέκα επιμέρους εγκλήματα που μελετήθηκαν ειδικότερα, προκύπτει ότι ο αριθμός των μεταναστών δραστών εμφανίζεται στον Τύπο τουλάχιστον διπλάσιος ή και τριπλάσιος, από το ποσοστό που εκπροσωπούν στη στατιστική της δήλης εγκληματικότητας. Έμφαση στην εθνικότητα του δράστη παρατηρείται ιδίως για τους προερχόμενους από βαλκανικές χώρες μετανάστες, κυρίως τους Αλβανούς. Στις περιπτώσεις που αναφέρονται τα αίτια συγκεκριμένης εγκληματικής πράξης στα δημοσιεύματα, αυτό κυρίως συμβαίνει για τους Έλληνες δράστες, σε ποσοστό υπερδιπλάσιο συγκριτικά με μετανάστες δράστες. Μάλιστα, στην περίπτωση των Ελλήνων, συνήθως αναφέρονται λόγοι πάθους (ερωτική ζήλια, εκδίκηση, κ.ά), οικονομικές- περιουσιακές διαφορές, ψυχολογικά προβλήματα, τοξικοεξάρτηση κλπ, ενώ για τους μετανάστες δράστες στις ίδιες κατηγορίες εγκλημάτων, η αιτία στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων αποδίδεται σε λόγους - συχνά ασήμαντου- οικονομικού οφέλους ή και «ξεκαθαρίσματος λογαριασμών». Το προφίλ που προκύπτει από τα δημοσιεύματα για τον μετανάστη- εγκληματία συγκροτείται ως: βαλκάνιος, κυρίως Αλβανός, άνδρας νεαρής ηλικίας, απασχολούμενος σε εργασίες που δεν απαιτούν ιδιαίτερες γνώσεις, συνήθως ανειδίκευτου εργάτη. Σύμφωνα με την ερευνήτρια, η συμμετοχή των μεταναστών στην εγκληματικότητα προβάλλεται δυσανάλογα προς την πραγματικότητα, ενώ ταυτόχρονα η

20. «Τα Νέα» και «Απογευματινή», για τα έτη 1990-1999

απεικόνιση τους προξενεί εντονότερα αρνητικά αισθήματα συγκριτικά με τους Έλληνες δράστες, καθώς εμφανίζονται πιο βίαιοι και με κίνητρα ταπεινά. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: «Με τη διπλή αυτή κατασκευή οι δύο εφημερίδες παράγουν (ή αναπαράγουν ως προιούσα κοινωνική κατασκευή) έναν «αποδιοπομπαίο τράγο», την πληθυσμιακή ομάδα των μεταναστών, η οποία αναπαριστάται ως απειλή για την κοινωνία» (ό.π. σ. 438).

Στάσεις και Αντιλήψεις των πολιτών

Στη νεότερη Ελλάδα, ουσιαστικά ουδέποτε υπήρξε ανεκτικότητα προς τη διαφορετικότητα και τους - πραγματικούς ή υποτιθέμενους- φορείς της, παρά την ανέξοδη ρητορική περί Ξένιου Δία ή την παράδοση της φιλικής συμπεριφοράς προς τους αλλοδαπούς δυτικούς τουρίστες και επισκέπτες (Καρύδης, 1996, σ. 118-120 και εκεί παραπομπές, Διβάνη, 1995).

Αυτή η λανθάνουσα ξενοφοβία και έλλειψη μίας κουλτούρας κατανόησης, ανεκτικότητας και συνύπαρξης με τον «Άλλο», εκδηλώθηκε θεαματικά μετά το πρώτο μαζικό κύμα εισροής μεταναστών στη χώρα. Σύμφωνα με επανειλημμένες έρευνες της Eurostat και του Ευρωβαρόμετρου, παρατηρείται ότι από το έτος 1991 και εντεύθεν, τα ποσοστά της αρνητικής πρόσληψης και αντίληψης του πληθυσμού για την παρουσία των μεταναστών στη χώρα συνεχώς αυξάνουν, έτσι ώστε στις αρχές της δεκαετίας του 2000, το ελληνικό δείγμα να αναδεικνύεται ως το πιο ξενόφοβο μεταξύ των χωρών της Ε. Ενωσης²¹. Μάλιστα, όπως είναι φυσικό, τέτοιες αντιλήψεις βρίσκουν άμεση αντανάκλαση στο εσωτερικό των φορέων εφαρμογής του νόμου, όπως οι δικαστικοί λειτουργοί και - ακόμη περισσότερο- οι αστυνομικοί, οι οποίοι συμμερίζονται σε γενικές γραμμές την κρατούσα

21. Βλ. συνοπτική παρουσίαση των σχετικών ερευνών σε Καρύδη, 1996, σ. 120-123, και Μοσχοπούλου, 2005, σ. 92-100

αρνητική στερεοτυπική εικόνα για τον μετανάστη-εγκληματία (Βαγενά - Παλαιολόγου, 2006, 2008, Αλεξιάς, 2001).

Τα ζητήματα που κυρίως απασχολούν και ανησυχούν τους πολίτες ως κύριες συνέπειες της έλευσης και παρουσίας των μεταναστών, είναι η ανεργία και η εγκληματικότητα. Σε πανευρωπαϊκή έρευνα, την οποία διεξήγαγε το ΕΚΚΕ για την Ελλάδα, το ελληνικό δείγμα εκδηλώνει τον μεγαλύτερο «αρνητισμό» για την παρουσία των «ξένων», συγκριτικά τόσο με παλαιότερες χώρες υποδοχής μεταναστών, όπως η Αγγλία και η Ολλανδία, όσο και χώρες της «νέας μετανάστευσης», όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία (ΕΚΚΕ, 2003). Τα κυριότερα προβλήματα που δημιουργούν οι μετανάστες θεωρείται ότι έχουν σχέση με την ανεργία, τον πολιτισμό, την ποιότητα ζωής και κατ' εξοχήν με την έξαρση της εγκληματικότητας, που εκλαμβάνεται ως ιδιαίτερος μεγάλη. Ως αποτέλεσμα, διαπιστώνεται η υιοθέτηση αμυντικών, τιμωρητικών και ξενοφοβικών στάσεων και αντιλήψεων από τον πληθυσμό. Ειδικότερα για την εγκληματικότητα, σύμφωνα με τα ευρήματα της πρώτης Θυματολογικής Έρευνας σε εθνικό επίπεδο, το δείγμα συνδέει άμεσα το πρόβλημα με την παρουσία των μεταναστών (Καρύδης, 2004). Στην ερώτηση «ποια ζητήματα εγκληματικότητας σας απασχόλησαν κατά τις τελευταίες δύο εβδομάδες», την πρώτη θέση καταλαμβάνει το ζήτημα των ναρκωτικών, και τη δεύτερη θέση οι αλλοδαποί μετανάστες. Προκύπτει κατά συνέπεια, ότι στις προσλήψεις του δείγματος η παρουσία των μεταναστών συναρτάται άμεσα με το έγκλημα, σε ένα γενικό και αφηρημένο επίπεδο. Αυτή η στάση επιβεβαιώνεται από τις απαντήσεις στην ερώτηση «εάν η αστυνομία πρέπει να γίνει πιο αυστηρή προς τους μετανάστες», όπου το δείγμα συμφωνεί σε ποσοστό 72%²², ενώ ταυτόχρονα

22. Παρά το γεγονός της έντονης κριτικής που έχει από πολλές πλευρές ασκηθεί προς την Αστυνομία για κατάχρηση εξουσίας εις βάρος των μεταναστών. Ο Συνήγορος του Πολίτη, σε Ειδική Έκθεση, τεκμηριώνει τη συστηματική παραβίαση δικαιωμάτων των μεταναστών από αστυνομικούς, υπό καθεστώς ουσιαστικής ατιμωρησίας για τους παρανομούντες (Συνήγορος του

δηλώνει σε ποσοστό 81% τη διαφωνία του στην πρόταση «εάν πρέπει να προσληφθούν μετανάστες στην αστυνομία». Στην ίδια έρευνα, προκύπτει επίσης από τις απαντήσεις ότι οι πολίτες επηρεάζονται σημαντικά από τα ΜΜΕ για τη διαμόρφωση των αντιλήψεων τους σχετικά με το εγκληματικό φαινόμενο, καθώς τα μέσα αποτελούν την κύρια πηγή πληροφόρησης και (ανα)παραστάσεων για το κοινωνικό γίγνεσθαι.

Σε ανάλογα συμπεράσματα καταλήγει και η ανασκόπηση του ρόλου των ΜΜΕ στον διεθνή χώρο και την Ελλάδα, από την Ζαραφωνίτου, που συμπερασματικά αναφέρει:

«Όσα προαναφέρθηκαν ήδη σχετικά με τις θεωρητικές προσεγγίσεις και την ερευνητική εμπειρία για το ρόλο των μμε επιτρέπουν τη διατύπωση της άποψης για την ιδιαίτερη σημασία τους ως πηγής πληροφόρησης σχετικά με την έκταση και τα χαρακτηριστικά του εγκληματικού φαινομένου καθώς και για την επίδραση τους στη διαμόρφωση αντίστοιχων στάσεων και αντιλήψεων. Δεν πρόκειται, βέβαια, για μια αιτιώδη και μονοσήμαντη σχέση αλλά για προϊόν αλληλεπίδρασης διαφορετικής προέλευσης παραγόντων». (Ζαραφωνίτου, 2008, σ. 98)

III- Η επανάληψη μίας εμπειρικής έρευνας: Τα συγκριτικά ευρήματα

Το έτος 1996, ο γράφων διενήργησε έρευνα σε φοιτητικό δείγμα του Τμήματος Νομικής του ΔΠΘ, με ανώνυμα ερωτηματολόγια, που συμπληρώθηκαν μέσα στην αίθουσα των εξετάσεων, και πριν την εκφώνηση των θεμάτων. Το ερωτηματολόγιο περιελάμβανε 25 ερωτήσεις, που συγκροτούσαν πέντε νοητές ενότητες, ως εξής: «Προσωπική επαφή με αλλοδαπούς μετανάστες» (ερ. 1-4), «Απεικονίσεις. Ιδιότητες κάθε εθνοτικής ομάδας μεταναστών» (ερ. 5-7), «Πρόσληψη της εγκληματικότητας των μεταναστών» (ερ. 8-13,17), «Στάσεις και αντιλήψεις» (ερ. 14-

Πολίτη, 2004). Βλ επίσης την Ετήσια Έκθεση για το 2008, Συνήγορος του Πολίτη, 2009.